

האוניברסיטה העברית בירושלים
המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס, המחלקה למדע המדינה

שמואל ליימן-ווילציג

מחאה ציבורית בישראל: האם היא מצליחה?

תדפיס מתוך

מדינה ממסל ויחסים בינלאומיים • 31

ירושלים, קיץ-סתיו, תש"ן

בשדה מחקר

שמואל ליימן-ווילציג

מחאה ציבורית בישראל: האם היא מצליחה?

תופעת המחאה הציבורית בארץ הנה שכיחה ביותר לאחרונה, ואף זכתה לחקירה יסודית. נבדקו היבטים ומרכיבים שונים: הגורמים מאחורי המחאה, התייחסותו של הציבור הישראלי לתופעה, הדינמיקה הקבוצתית והארגונית של תנועות מחאה, היקף ועוצמת המחאה. ברם, מעט מאוד נדונה הסוגיה שאינה נופלת בחשיבותה מבחינת מדעי המדינה והמדיניות הציבורית - עד כמה מצליחה מחאה זו להשיג את יעדיה? הסיבה להיעדר מחקר מספק הנה פשוטה - לא קיימת מתודולוגיה, אשר מסוגלת לענות על הסוגיה בצורה אופטימלית או אפילו מציחה את הדעת.

הקשיים הם רבים. ראשית, לא תמיד ברור מהו, בדיוק, מטרתיהם של המפגינים (אפשר שהדבר אינו ברור לגמרי למפגינים עצמם!). למשל, מפגינים, אשר דורשים ירידה באינפלציה אינם יודעים בעצמם את (ולכן אין הם עומדים על) הדרך הטובה ביותר להשיגה. יתרה מזאת, אפשר, שהיענות לדרשתם לא תניח את דעתם מחשש שירידת האינפלציה תגרום לעלייה באבטלה. כפי שאוסקר ויילד אמר פעם: "כאשר האלים רוצים להעניש אותנו, הם פשוט עונים לתפילתנו".

שנית, המטרה המקורית של המחאה אינה חייבת להיות שינוי במדיניות דווקא, אלא נגישות למנהיגות הפוליטית. במלים אחרות, הסיבה העיקרית להפגנה יכולה להיות היעדר אמצעי אחר להשמיע דרישות בפני גוף ממלכתי בעל יכולת הכרעה (Lehman-Wilzig, 1986: במיוחד 140-145). חוקר התופעה נתקל בקושי בבואו להחליט, האם המטרה העיקרית היתה "תקשורת פוליטית" או "שינוי במדיניות". בעייה שלישית, הקשורה לשנייה, הנה קיומן בעת ובעונה אחת של כמה מטרות שונות - חלקן גלויות, אחרות סמויות מן העין. דוגמה קלאסית לכך ניתן למצוא במבצע המחאה, שבא ליעצור את הנסיגה מסיני בשנים 1981 - 1982. המטרה המוצהרת של תנועה זו היתה למנוע את החזרת סיני למצרים בכלל, ולהציל את העיר ימית בפרט. אין זה חשוב כרגע אם המפגינים האמינו באמת ובתמים כי ניתן להגשים את מבוקשם. מבחינתו הדבר המעניין הוא, שבשלב הסיום (כאשר כבר היה ברור לכל שהממשלה דבקה בהחלטתה), נשאה התנועה מסר שונה: לזעזע את החברה הישראלית באמצעות "עיוותים אלימים", ולהרתיע כל ממשלה עתידית מפני החזרת חלקים אחרים של ארץ ישראל השלמה. וזה נוסף על תת-מטרות

משניות אשר הועלו בשלבים שונים של המחאה, כמו פיצויים מוגדלים לתושבי האיזור, וכדומה (ארן, 1985).

מעבר לבעיות מתודולוגיות אלו ניתן להעלות כמה שאלות ענייניות נוספות: מה בנוגע לקבוצה אשר מנהיגיה מקבלים שכר או כבוד (כתוצאה מהמחאה) אולם המפגינים עצמם נשארים ללא תמורה? האם קבוצה כזו מצליחה יותר או פחות מקבוצת מחאה, אשר מנהיגיה מושמצים ואף נכלאים בד בבד עם קבלת דרישותיה וביצוען על ידי השלטונות המדכאים? והאם ניתן להגדיר קבוצה מתמוטטת כארגון כושל, על אף היותה מודל לחיקוי לדור ההמשך אשר יטיל על עצמו אותה משימה בתוצאות מוצלחות יותר? (Gamson, 1975:28)¹ שאלת הצלחת המחאה מורכבת, אפוא, ביותר, מאחר שהיא כוללת נושאים שונים: מטרות עיקריות ומשניות; עמדה מקורית ועמדות נסיגה, שאיפות לטווח ארוך ולטווח קצר, בעיית הנוקמים האמיתיים ואלה הנהנים באמת; וכיו"ב. אם נבחן את מקרה "מית" נוכל לטעון, ש"כשלון" התנועה (לא מנעו את הנסיגה) היה למעשה "נצחון" במידה מסוימת (ייתכן מאוד שממשלת ישראל תרתע מלסגת משטחים, שנותרו בדינו)! במצב כפקאי כזה רק חוקר אמיץ ביותר או פזיז ביותר יהא מוכן להסיק מסקנות פסקניות אודות הצלחת המחאה בארץ.

ואם לא די בכך, נוסף שיקול רביעי, שהוא לא פחות בעייתי מקודמיו. אפילו אם יושג לכסוף יעדה של קבוצת המפגינים (ירידה באינפלציה, למשל) כיצד להעריך האם, ובאיזו מידה, נבע ההישג מן המחאה? במילים אחרות, מי יאמר לנו אם שינוי כלשהו במדיניות הממשלה נבע אכן מאותו לחץ של המפגינים? ייתכן שהיו גורמים אחרים, כבדי-משקל יותר, אשר הכריעו את הכף.

למעשה, בזאת מתעוררת בעיית ממד הזמן, אשר מונע מאתנו כמעט לחלוטין "להוכיח" קשר בין מחאה לבין הצלחה (Gurr, 1980:245)². שינוי במדיניות מתבצע בדרך כלל כעבור חודשים מספר, ואפילו כעבור שנים; אין הרבה תנועות מחאה אשר מסוגלות להחזיק מעמד זמן רב כל כך. מצד שני, לפעמים מתבצע שינוי במדיניות סמוך מאוד לאירוע המחאה, אך הדרך לשינוי זה נסללה חודשים בטרם באה המחאה לידי ביטוי, כך, שגם אם לכאורה נראה כי קיים קשר מובהק, סביר להניח שהוא מדומה ולא אמיתי.

ובכל זאת, על אף הקשיים המתודולוגיים הרציניים האלה, נעשו בעבר נסיונות מעניינים אחדים לבחון (לא "להוכיח") סטאטיסטית באיזו מידה המחאה מצליחה. מחקרו החלוצי של גמסון, (Gamson, 1975:36) על ארצות-הברית גילה, שכמחצית מקבוצות המחאה עמדו בהצלחה במשימתן, ועוד 7% הצליחו חלקית. גולדסטון (Goldstone, 1980:1026) שהתבסס על אותם נתונים, מצא, שאם מתעלמים מכל הקבוצות שמטרתן היתה סילוק הממסד, מידת ההצלחה של אותן קבוצות אשר דרשו רק שינוי במדיניות הממשל הגיעה לרמה מדהימה של 100%!

עבודה ייחודית יותר (מבחינת מספר השנים שנחקרו) שנקטה בשיטות מדידה כמותיות ביצעה וולץ (Welch, 1975), אשר עסקה במהומות הכושים בשנות השישים. מסקנת החוקר היתה מעניינת ביותר: "באותן ערים אשר סבלו יותר מהמהומות, חלה עלייה בהוצאות השלטון באותם תחומים הקרובים ללבם של הקבוצות, אשר דרשו שליטה במתפרעים, והענשתם. בד בבד [...] ניכרה עלייה מתונה ביותר בהוצאות השלטון כדי לממש את דרישות המפגינים עצמם" (שם, עמ' 757).³ מממצא זה ניתן ללמוד, שהמפגינים אכן השיגו משאבים נוספים מהשלטונות, אבל במחיר מסוים - משאבים גדולים עוד יותר הופנו לאותן רשויות (למשל, המשטרה) אשר תפזרנה בעתיד (או לפחות תנטרלנה) הפגנות אלימות המנוצלות ככלי פוליטי. ברם, מנקודת הראות הישראלית מחקרה של וולץ אינו רלוונטי כל כך, מכיוון שרובן המכריע של ההפגנות בארץ אינן אלימות.⁴

קרוב יותר אלינו הוא מחקרו של מרק איריס (Iris, 1978: ch. 4) אשר בדק הקצאת המשאבים של ממשלת ישראל בתחומים חברתיים לאחר אירועי המחאה של "הפנתרים השחורים" (שקבלו על מצוקתם הכלכלית) ותנועת "זוגות צעירים" (אשר דרשו תנאים נוחים להשגת מגורים) בראשית שנות השבעים. באמצעות ניתוח סטאטיסטי של נתוני תקציב המדינה הגיע איריס למסקנה, שחלו עליות משמעותיות למדי בהקצאת משאבים לאותם תחומים אשר כלפיהם הפגינו שתי תנועות אלו. במקביל בדקו עצינו-הלוי ופפירא את השאלה הזאת, כאשר הוסיפו תנועה שלישית לניתוחם (הלא כמותי) - "ישראל שלנו", אשר צמחה בעקבות מחדלי מלחמת יום-הכיפורים. מסקנותיהם - תנועת "זוגות צעירים" הצליחה במידה מסוימת, "ישראל שלנו" השיגה יעדיה רק חלקית, ו"הפנתרים השחורים" לא קיבלו כמעט דבר תמורת לחצם החוץ-פרלמנטרי, (Etzioni-Halevy & Shapira, 1977: 122-129).

אי אפשר, כמובן, להסיק מסקנות כלליות מניתוח של שתיים או שלוש תנועות מחאה בלבד. יתר על כן, מעבודתו של איריס במיוחד אי אפשר ללמוד דבר אודות מידת הצלחתה של המחאה בנושאים, אשר אינם ניתנים למדידה כמותית (כגון, מחאה דתית או פוליטית). המאמץ הרציני ביותר עד כה להבין את היקף הצלחת המחאה בישראל הוא עבודתו של וולפספלד, שראיין אישית כמה עשרות ממנהיגי תנועות המחאה (Wolfsfeld, 1988: ch.7) לממצאיו נשוב מיד; עתה נקדים ונאמר כי שיטה זו יתרונה רב אך גם חסרונה גדול. בפנייה לאלה אשר מעורבים ביותר באיגורן המחאה, ניתן לקבל תמונה המבוססת על היכרות התופעה מקרוב, ומבפנים; מאידך גיסא, סביר להניח, שדווקא ממנהיגים אלה נקבל תשובות מגמתיות ואינטרסנטיות יותר (מחמת הצורך להצדקה עצמית), ולפיכך צריכים אנו להתייחס אל ממצאיה בהסתייגות. לאור כל האמור לעיל, מחקר השואף לשפוך אור בצורה אובייקטיבית על מידת הצלחת המחאה בכללותה, חייב בהכרח לקחת

מהי, אם כן, השקפת הציבור הישראלי בנושא זה? בסקר דעת קהל שנערך למחקר הנוכחי,⁵ נשאלו שתי שאלות שמטרתן לעמוד על דעת הקהל הציבורית בנושא הצלחת המחאה: 1. "האם, לדעתך, פעולות של מחאה ציבורית חוקית בישראל מצליחות להשיג את מטרתן?" 2. "האם פעולות של מחאה ציבורית בלתי חוקית מצליחות בכך?" התשובות המופיעות בלוח 1 מעניינות ומובהקות למדי.

לוח 1

דעת הקהל הישראלי לגבי הצלחת המחאה

תשובה	מחאה חוקית	מחאה בלתי חוקית
כן, תמיד	58%	39%
כן, בדרך כלל	19.1%	12.3%
לפעמים	40.2%	33.3%
לעיתים רחוקות	15.6%	20.3%
אף פעם לא	17.7%	28.1%
לא השיבו	1.6%	2.1%

אם מקבצים את שלוש התשובות הראשונות כראיה, שהנשאלים האמינו כי סיכויי ההצלחה היו טובים או לפחות סבירים, אנו מוצאים שכשני שלישים מהציבור הישראלי (מבין אלה שהשיבו לשאלה) סבורים, שיש קשר בין מחאה לבין חשגת המטרה. מעניין הדבר, שקיים הבדל מסוים בתשובותיהם של ישראלים שהשתתפו באירועי מחאה בעבר לבין אלה שלא השתתפו: 77.7% מהקבוצה הראשונה השיבו בחיוב על אחת משלוש התשובות הראשונות, לעומת 61.6% מקרב הקבוצה השנייה, שלא השתתפה בהפגנות.

כפי שהוזכר לעיל לגבי עבודתו של וולפספלד, ניתן לפרש הבדל סטטיסטי זה בשתי דרכים מנוגדות. מצד אחד, ייתכן שיש בכך כדי להעיד שבעלי "ניסיון" במחאה אכן השיגו אישית את מבוקשם מפעילותם החוץ-פרלמנטרית, ולפיכך תשובותיהם הן יותר מסתם אמונה או התרשמות כללית. מצד שני, אפשר שמפגינים אלה רק מצדיקים בזאת לעצמם את השתתפותם, בכך שהם מגבירים את "הצלחת" המחאה באופן מלאכותי. בכל מקרה, אין ספק שהציבור הישראלי אכן תופס את המחאה כאמצעי בעל סיכויים סבירים למדי להשפיע על מקבלי ההחלטות ואף להשיג מבוקשם מהמערכת הפוליטית.

מעניינת העובדה, שיותר ממחצית הנשאלים האמינו שכך הוא גם המצב לגבי

בחשבון מספר רב יחסית של אירועי מחאה ארוכי טווח, אשר הצלחתם נבחנת ונמדדת על ידי משקפים אובייקטיביים מבחוץ - מעין שילוב של הראייה הרחבה של וולפספלד עם הבדיקה האמפירית והאובייקטיבית יותר של איריס. אולם, בעריכת רשימה כזאת עלינו לחיזר מהנטייה הטבעית להתייחס דווקא אל אותן תנועות שהצלחו, ולהתעלם מאלו שנכשלו. מאחר שאמצעי התקשורת ההמוניים אינם מרבים לכתוב על תנועות מחאה אשר נעלמו מהזירה, חשוב מאוד לנקוט בשיטה מתודולוגית אשר תבטיח רשימה שלמה שאיננה מבוססת על הזכרון האנושי, תעלול להטות ולטעות.

אך בטרם נתייחס לשיטת המחקר, העומדת בקריטריון זה, חובתי לציין הסתייגות חשובה אחת, ולעמוד על פרדוקס מסוים. קודם כל, כאמור, שיטת המחקר המקובלת של גמסון וגולדסטון בדקה דווקא מחאה ארוכת טווח, בהנחה שלמחאה כזו סיכויים גבוהים יותר להשיג את מטרותיה. נמצא, שהצלחת קבוצות מחאה אלו היתה גבוהה למדי, ולפי גולדסטון הצלחתן גברה ככל שארך זמן פעילותן. ברם, אי אפשר להסיק מכאן שהפגנות קצרות טווח, דהיינו, אירועי מחאה הנמשכים רק ימים או שבועות מספר, אינם יכולים להצליח כלל, או אולי להצליח יותר ממחאה ארוכת טווח. לפיכך, מהמחקר הנוכחי נוכל להסיק מסקנות אך ורק לגבי מחאה המחזיקה מעמד זמן רב, ולא נוכל ללמוד ממסקנות אלו דבר לגבי הצלחת הפגנות חד-פעמיות או קצרות טווח. סביר, אמנם, להניח, שמחאה קצרה מיועדת לרוב להשגת מטרות "קטנות" (רמזור בצומת, חדרי לימוד נוספים בבית הספר, וכיו"ב), בעוד שמטרותיהן של סוגי המחאה הנבדקים כאן הן "גדולות" (התנחלויות, מדיניות כלכלית, וכו'). כלומר, מחקר זה בא לבחון מידת הצלחת המחאה המתאייסת אך ורק לנושאים המרכזיים (ולא השוליים) העומדים על סדר היום של הציבור הישראלי.

עד כאן ההסתייגות. ובאשר לפרדוקס, אפילו אם קיימת "תופעת השכחה" והציבור ניזון לרוב מהסלקציה התקשורתית המבליטה את ההצלחות ומתעלמת מהכשלונות, הטעיה ציבורית כזו היא בעלת משמעות. במלים אחרות, לפעמים תפיסת המציאות לא פחות חשובה מהמציאות כפי שהיא הלכה למעשה. אם הציבור מאמין (אפילו בטעות) שסיכויי הצלחת מחאתו גבוהים, כי אז תפיסה (מוטעית) זו עשויה להגביר את היקף הפעילות החוץ-פרלמנטרית. ולעניינו, אם המנהיגות המדינית שותפה בתפיסה (גם היא מוטעית) זו, אזי ייתכן שמנהיגים אלה יהיו מוכנים יותר לוותר למה שייראה בעיניהם "כוח פוליטי טבעי" בלתי ניתן לעצירה. בקצרה, אם הצלחה גוררת הצלחה, סביר להניח שאמונה בהצלחה גוררת היקף מחאה גובר ואפילו מביאה לוותורים מצד השלטונות על סמך האמונה, שהצלחה זו "מחויבת" המציאות.

מחאה בלתי חוקית. תפיסה זו נובעת כנראה מהתרבות הפוליטית של "אי-לגליזם" שהתפתחה בארץ במרוצת הזמן (שפרינצק, 1986), והמשקפת את האמונה הצינית ברחוב הישראלי, שהמטרה מקדשת את האמצעים בכל מה שקשור לפעילות חוץ-פרלמנטרית.

הממצאים המוצגים בלוח 1, ביחס לתפיסת הצלחת המחאה, קרובים לממצאים שגילה וולפספלד. כאשר הוא היפנה שאלה דומה למנהיגי קבוצות המחאה בלבד, 87% השיבו שמחאתם השיגה "הצלחה כללית" "רבה" או "חלקית" (1988: טבלה 2-7), אחוז גבוה ביותר לכל הדיעות. בקצרה, בקרב אורחי ישראל רווחת ההשקפה, שהמחאה משתלמת, אם כי ראוי לציין, שכל שהמשיב מתרחק יותר מזירת המחאה, כן מתערערת תפיסתו באשר להצלחת המחאה. מארגני המחאה רואים הצלחה רבה ביותר, משתתפי המחאה קצת פחות, והציבור עוד פחות מזה, אך עדיין ברמה גבוהה יחסית. נוסף על כך, למרות פער מסוים בתשובות לשאלות על מחאה חוקית ולא חוקית, רמת ההצלחה הנתפסת אצל הציבור נשארת גבוהה, בין אם משחקים את משחק המחאה לפי הכללים הרשמיים ובין אם לאו. אין זאת אומרת, שהמחאה הישראלית יכולה ללבוש כל צורה שהיא, כמו במחקר של וולץ, קיימת כנראה נקודת אינטנסיביות שמעבר לה תמיכת הציבור נעלמת (וולפספלד, 1984). גם בסקר של המחקר הנוכחי נמצא, שאלימות ניכרת אינה מקובלת על הציבור.

לאור כל זאת אין אפוא פלא, שרמת ההשתתפות במחאה ציבורית בארץ היא גבוהה למדי (Lehman-Wilzig, 1983:132). מכל היבט של עלות ותועלת המחאה נתפסת בישראל כמשתלמת.

ברם, האם היא באמת מצליחה כפי שתופס זאת הציבור? בכדי לבחון את השאלה בדרך נוספת, ובהתחשב בבעיות ובקשיים המתודולוגיים שטרם נפתרו, נקבעה רשימה של עשרים ושמונה מבצעי מחאה בין השנים 1979-1986 - רשימה הכוללת בתוכה את כל אירועי המחאה הממושכים (שארכו יותר מחודש) בתקופה ההיא. אירועי המחאה נסקרו באמצעות העיתון גידולם פוסט, שנמצא כמהימן ביותר מבין כל העיתונים בישראל בכיסוי הפגנות (Lehman-Wilzig, in press: ch.2). בכדי לצמצם, אם גם לא ניתן לבטל כליל, את בעיית ההערכה הסובייקטיבית, הועברה רשימת עשרים ושמונה מבצעי המחאה לעשרה מרצים למדעי המדינה בארץ (ראה נספח למאמר זה ובו פירוט המבצעים וכן הציון הממוצע שהתקבל לכל מבצע מחאה).⁶ אישים אלה הם מומחים בפוליטיקה הישראלית, וסביר להניח (בהסתייגות מה) שקבוצת אנשים מעין זו מכירה היטב את הנעשה בשטח וגם מסוגלת לנטרל, עד כמה שניתן, דעות אישיות פוליטיות בציונים שניתנו לכל מבצעי המחאה. בנספח גם מוצעת לקורא האפשרות לערוך את המבחן בעצמו ולראות עד כמה הציונים מתאימים למציאות, כפי שהוא תופס אותה.

מה היתה תוצאת המבחן? ציון ממוצע כולל של 2.5, או, במונחים יחסיים, 37.5% - מתחת לקו האמצע והרבה פחות מהאחוזים שראינו למעלה בתשובות הציבור הישראלי. ונוסף לכך, הציונים של עשרת המומחים היו עקביים למדי, כאשר הציון הכולל הגבוה ביותר שהתקבל, לכל 28 המבצעים ביחד, היה 2.9 (עדיין מתחת לקו האמצע), והנמוך ביותר היה 2.2 (סטייה נמוכה). ממצא זה אינו מאשש אפוא את הדיעה הרווחת בארץ, שמחאה משיגה לרוב את מטרתה.⁷

האם היו קטגוריות מסוימות של מחאה, שהתגלו כיותר מוצלחות מאחרות? סקירה לפי אינטנסיביות, גודל, ארגון ונושא גילתה הבדלים קלים בלבד. כפי שניתן לראות מלוח 2, המשתנה היחיד המתגלה כקשור להצלחת המחאה הוא "גודל" - דהיינו, מספר המשתתפים.⁸ ככל שמספר המשתתפים רב יותר, כך גוברים סיכויי הצלחת המחאה - ממצא מאוד הגיוני. אולם אפילו כאן אי אפשר להסיק מסקנה פסקנית, מפאת מיעוט מבצעי מחאה בגודל "קטן" ובגודל "ענק". בכל אופן, הממצא בשאלת הקשר לגודל המחאה, דומה לזה של גמסון (Gamson, 1975:49)

לוח 2

ציון ממוצע של הצלחת המחאה לפי קטגוריות

אינטנסיביות: שקטה	מלווה בהפרעות	אלימה	
ממוצע: 2.68 (N=10)	2.50 (N=11)	2.47 (N=7)	ממוצע:
קטן	בינוני	גדול	ענק
2.79 (N=3)	2.55 (N=17)	2.79 (N=5)	3.27 (N=3)
ממוצע:	קבוצת לחץ	מפלגה פוליטית	
אד-הוק	ממוסדת		
2.79 (N=3)	2.55 (N=24)	2.11 (N=1)	ממוצע:
ממוצע:	מליטי	כלכלי	חברתי
2.51 (N=9)	2.65 (N=6)	3.29 (N=10)	3.29 (N=3)
ממוצע:			

ההסתייגות הזאת שרירה וקיימת לגבי חמשתנה "ארגון", מאחר שהיה רק מקרה אחד של "מפלגה פוליטית" ושלושה בלבד של "אד הוק". לכן אין להסיק מהפערים בין תת-המשתנים על קשר כלשהו להצלחתם בזירת המחאה הציבורית. גם אין ללמוד הרבה משני המשתנים הנותרים, "אינטנסיביות" ו"נושא", וזאת משם שההבדלים בין תת-המשתנים קטנים מדי, אם כי מסתמנת מגמה קלה המרמזת על הצלחה גדולה יותר למחאה שקטה לעומת זו המלווה בהפרעות או באלימות.

נותרת, אם כן, שאלה מרכזית אחת נוספת: מהן הסיבות לרמת ההצלחה הנמוכה יחסית בארץ, לפחות לגבי סוג מחאה המחזיקה מעמד זמן רב? כפי שנראה בקצרה להלן, שאלת סיבות ההצלחה או הכשלון אינה נופלת במורכבותה המתודולוגית מן השאלה המקורית שהעלינו, אודות מידת הצלחת המחאה. רשימת הגורמים האפשריים היא כמעט אין סופית. נעמוד כאן, בין היתר, על הסיבות ההגיוניות ביותר, או על אלו אשר נתגלו כמשמעותיות במחקרים בחו"ל:

- א. האסטרטגיה והטקטיקות של המפגינים.
- ב. עוצמתם הפוליטית, הכלכלית והחברתית של המפגינים.
- ג. פתיחותה ויכולתה של קבוצת המחאה לכתוב בריתות פוליטיות עם קבוצות אחרות.
- ד. עיתוי המחאה, אם בזמן משבר או בתקופת רגיעה מדינית.
- ה. כמוזכר לעיל, מספר המשתתפים במחאה בפועל, או מספר האזרחים אשר הקבוצה מייצגת.
- ו. תכונות ארגוניות של הקבוצה (רמת מיסוד, גמישות, תמיכה כספית, ליכוד השורות לעומת פילוג פנימי וכו').
- ז. סוגי דרישות המפגינים: רדיקליות או מתונות, הפלת העלית השלטת או חלוקת משאבים שווה, זכויות מורחבות או טובות הנאה חומריות.
- ח. רצונם ויכולתם של המפגינים לנקוט אלימות.

ומהצד השני של המתרס:

- ט. מידת התמיכה בקבוצת המחאה בתוך הממסד השולט.
- י. התמיכה החברתית בסביבה, דהיינו, באיזו מידה תומך חלק ניכר מתושבי המדינה בדרישות הקבוצה המוחה.
- יא. עוצמה, עקשנות, דבקות במטרה וכו', של המעמדות אשר נגדם מופנית המחאה - במיוחד בממשלה.

לדאבוני, כל המחקרים אשר נערכו בכדי לענות על השאלה מדוע מחאה מצליחה או נכשלת, לקויים מבחינה מתודולוגית, בצורה זו או אחרת (מצב כמעט בלתי-נמנע לאור הקשיים שהוזכרו). ומה שיותר גרוע, כפי שראינו בהערה הקודמת, ממצאיהם סותרים זה את זה. גור מסכם את המצב בסקירתו המקיפה: "אין הצטברות

עשה זאת בעצמך!

גזור זהדבק במקום את הכלים המתאימות לנשיותך

אסיפת בחירות של ב.....

מסקנות או אפשרות להגיע להכללות כלשהן במחקרים אלה. הם בחקים מחאה מחאה בנסיבות תרבותיות ופוליטיות מגוונות, כאשר שילובים מקריים של נסיבות אלו עשויים לתרום באקראי להצלחת קבוצות המחאה" (Guir, 1980:264). מה שניתן לעשות בשלב זה הוא, אפוא, להגיש תשובה "אינטואיטיבית" לגבי סיבת רמת ההצלחה הנמוכה יחסית בישראל.¹⁰ המעניין הוא, שהגורם המרכזי כאן הוא אותו גורם אשר מהווה מקור להופעת המחאה מלכתחילה.

כפי שנרמז בתחילת המאמר, קיימת בעייה רצינית ביותר בארץ בכל הקשור לערוצי תקשורת פוליטית מסודרת בין העם לבין הנבחרים. המערכת המפלגתית התנוונה במשך השנים, מספר החברים במפלגות הצטמצם, המבנה המוסדי של השלטון המרכזי התאבן ללא שום שינויים או רפורמה, ולא קיים שום ייצוג גיאוגרפי ואישי בשיטת הבחירות הארצית, העשוי להקל על הציבור בהעמדת כתובת פוליטית ברורה לבקשותיו. כל אלה דוחפים את האזרח הישראלי לעקוף את המערכת הפורמאלית ולצאת לרחוב, על מנת להעביר מסרים לממסד.

ולערער את יציבות הדמוקרטיה הייצוגית. כמו שכל קבוצת לחץ חייבת להחליט (בהתחשב בצרכיה ובמשאביה) האם ללכת בדרך המחאה, כך חייבים גם השלטונות להחליט, על סמך שיקולים ענייניים וכלל מדיניים, כיצד להגיב ועד כמה להיענות לדרישות אלו. ניתן אם כן לסכם ולומר, שבשנים האחרונות השלטונות בארץ לא נכנעו להפגנות באורח קבע, אך הם גם לא החרישו או הכבידו לבס לנוכח הלחץ החוץ-פרלמנטרי מצד הציבור.

נספח

ציוני הצלחה / כשלון של עשרים ושמונה מבצעי מחאה (1979 - 1986)

נושא המחאה	ציון ממוצע
1 הפגנות, יידי אבנים מצד חרדים בכביש רמות כדי למנוע תנועת מכוניות על הכביש בשבת (1979 - 1983).	3.38
2 הפגנות חרדים נגד בניית איצטדיון כדור רגל בשועפת, ירושלים (1979 - 1982). הערה: ציון זה ניתן לפני פסק דין של בית-משפט העליון אשר סלל את הדרך לבניית האיצטדיון.	4.25
3 הפגנות מצד יהודי אתיופיה ותיקים, ללחץ על הממשל הישראלי להגביר המאמצים לשחרור ועלית משפחותיהם אשר טרם יצאו. (1979-1982)	2.44
4 הפגנות והתיישבויות "מדומות" של נש אמנים, לקדם ולהאץ יישוב השטחים (1979-1986)	3.13
5 הפגנות ומהומות החרדים נגד החפירות בעיר דוד (1979 - 1983)	2.94
6 תפילות בחוף וספורים הפגנתיים של תנועת "נאמני הר תבית" בדרישה להעביר את שליטת המקום מהמוסלמים ליחידים (1979-1986).	1.28
7 הפגנות נגד תהליך השלום עם מצרים ונגד ויתור על סיני (1979-1982).	1.56
8 הפגנות ומהומות של ערביי ישראל ב"יום תאדמה" נגד הפקעת אדמותיהם (1979 - 1986).	2.11
9 הפגנות של קבוצות כמו "יש גבול" נגד כפייה של שירות מילואים בשטחים (1979 - 1986).	1.28
10 הפגנות, חסימות כבישים, וכי, של מתנחלים נגד "מדיניות הבטחון הרופפת" של צה"ל בשטחים בטווח למתבלים, מסיתים, וכי (1979 - 1986).	2.69

אולם, זהו בדיקת הגורם העומד גם מאחורי אי-הצלחתן היחסית של ההפגנות עצמן. מאחר שהשיטה הפוליטית הקיימת בישראל אינה מחזקת את אחריותם של הנבחרים כלפי הבוחרים, ולאור העובדה, שאף ממשלה בישראל לא היתה מורכבת ממפלגה אחת עם קוב מוחלט, הלחץ הציבורי חייב להיות כללי ומפורז. אין חבר כנסת מסוים, אין מפלגה אחת ויחידה, שהציבור יכול להטיל אחריות ואשמה עליהם אם וכאשר דרישות המחאה אינן נענות כמצופה.

סימן אחד, שהציבור עצמו התחיל להבין פגם יסודי זה בשיטה היא העובדה, שבשנים האחרונות יותר ויותר הפגנות מתרחשות מול לשכות השרים או המשרדים האחראים ישירות על נושא המחאה. לא פחות שכיחות הן ההפגנות מול בתי ראש הממשלה, שר האוצר, וכדומה. ברם, אפילו במקרים כאלה, "הכתובת" שנגדה נמתחה הביקורת, ושאליה מופנית הדרישה, יכולה בקלות להתחמק "ולהסתתר" פוליטית מאחורי "האחריות המשותפת" של הממשלה בכלל, ובתוך שורות הרשימה המפלגתית בפרט.

בקצרה, המפגינים בישראל "יוריס" בדרך כלל לעבר יעד פוליטי נע, ולעתים מעורפל. קליעות למטרה אינן נדירות, אך מספר ההחטאות רב עוד יותר. לפיכך, לרשימה הארוכה שמנינו לעיל, של גורמים להצלחת מחאה, יכולים אנו להוסיף עוד אחד: הקשר המוסדי-דמוקרטי בין הנשלטים לבין השליטים. במקרה הישראלי, דווקא אותם גורמים מבניים אשר פועלים להגביר את המחאה מלכתחילה, הם גם שפוגמים ביעילות המחאה החוץ-פרלמנטרית בדיעבד. כתוצאה מכך, ישנם שני מסרים - אחד למפגינים, השני לשלטונות. בדמוקרטיה סובלנית כמו זו של מדינת ישראל, "מחיר" המחאה של קבוצות לחץ (או מפגינים בלתי מאורגנים) הוא נמוך, ומצריך השקעת זמן מועט ולפעמים סכום כסף ועום. בצד החיובי ישנם מבצעי מחאה המצליחים לפחות חלקית בסופו של דבר. לכן, קבוצות או מפגינים אלה אינם צריכים לחשוב פעמיים כטרם ייצאו במחאה. סיכויי ההצלחה אינם גבוהים במיוחד, אבל מחיר הכשלון שואף לאפס. לכל קבוצה אשר כואבת או זועמת בנושא ציבורי כלשהו, דרך המחאה בארץ סבירה וכדאית.

מצד שני, מבחינת השלטונות הלך שונה לחלוטין. בניגוד לדעה הרווחת בישראל, אין מסורת של כניעה ממשלתית למחאה ארוכת טווח. לפיכך, הנורמה והתקדימים אינם מאיימים ומרתיעים את נבחר העם לפעול בהתאם לדרישות המפגינים, במיוחד לאור העובדה שהסלמת האינטנסיביות אינה איום של ממש לפי נסיון העבר בארץ.

אין זאת אומרת, שחוסר תגובת השלטונות למחאה היא תופעה חיובית כשלעצמה. אם, כפי שהערנו, חלק ניכר מהמחאה הציבורית בישראל נובע מאי-יכולתם של האזרחים להתקשר בדרכים מסודרות יותר לנבחריהם, אזי חוסר היענות למחאה מהווה המשך של הנתק החמור בין השלטון לבין העם. אולם ראוי

11. הפגנות חרדים נגד ניתוחי מיתים (1980 - 1983). 3.00
12. שביתות כלליות והפגנות יוזמות על ידי השלטונות המקומיים במגזר הערבי למען שוויון עם הרשויות היהודיות בכל הקשור למענקי משרד הפנים, וכו' (1980-1986). 2.00
13. הפגנות והשבטות לימודים של מורי בתי הספר נגד אי ביצוע המלצות "ועדת עציוני" (1981 - 1986). 2.81
14. הפגנות וסגירת העיר על ידי תושבי ימית ופיתחת רפיה - בעד הגדלת הפיצויים בעקבות הנסיגה מסיני (1981 - 1983). 3.83
15. הפגנות נשות הישראים בעד העלאת משכורתם, וכדי לחשוות שכרם לשכר חיילי צה"ל (1982 - 1985). 2.50
16. הפגנות עובדי אל על ופועלי ההסתדרות נגד סגירת החברה בשבתות (1982). 1.00
17. הפגנות של דתיים בעד קבלת התיקון לחוק "מיחוי יהודי" (1982-1986). 1.75
18. הפגנות "שלום עכשיו", "הורים נגד שתיקה", וכדומה, נגד המשך מלחמת לבנון ובעד החזרת צה"ל לתוך גבולות ישראל (1982-1985). 2.94
19. הפגנות המוניות לאחר הטבח בסברה ושתילה - בעד סילוק שר הבטחון שרון והקמת ועדה ממלכתית לבדיקת הנשוא (1982). 4.28
20. הפגנות חרדים נגד בניית אגף חדש במלון בטבריה, מעל "בית קברות יהודי" (1983 - 1985). 4.20
21. הפגנות אלימות של העדה הדרוזית ברמת הגולן נגד קבלת תעודות זיהוי ישראליות, נגד סיפוח האיזור (1985-1986). 2.20
22. הפגנות והשבטות לימודים על ידי סטודנטים באוניברסיטאות נגד העלאת דולות בשכר לימוד (פעמיים) - (1984 - 1985). 3.43
23. הפגנות של דתיים נגד פתיחת קולנוע "היכל" בפתח-תקוה בשבתות (1984 - 1985). 1.67
24. הפגנות של פועלי מפעל אטא נגד סגירת המפעל ואי-מתן סיוע ממשלתי (1984 - 1985). 1.33
25. הפגנות בעד חקיקה, שתאסור גזענות ותמנע מפלגות כמו כי"ח מלרוץ בבחירות (1984 - 1986) - השרה: הציון ניתן לפני קבלת החוק על ידי הכנסת. 2.33
26. הפגנות, שביתות רעב, וכו', על ידי עולים מאתיופיה נגד דרישת חרבות הוראשית, שכולם יעברו את תהליך הגיווי (1984 - 1986). 2.33

27. הפגנות ועצרות בעד מתן חנינה של נשיא המדינה לימחורת היהודית (1985 - 1986). 3.25
28. הפגנות חרדים נגד בניית האוניברסיטה המורמנית בחר הצופים (1985 - 1986). 1.75

קוד: חציתים ברצף מ-100 עד 5.00, כאשר 1.00 = כשלו מוחלט, 3.00 = כשלו חלקי וחצלחה חלקית, 5.00 = הצלחה מוחלטת.

הערות

- * מאמר זה רואה אור בסיוע קרן שניצר למחקרים בנושאי המשק והחברה בישראל, ותודות נתונה לקרן על כך. רצוני להודות גם לגבי ורדה גבעוני על עזרתה המקצועית בעריכת התרגום לעברית ובליסודו.
1. גמסון מוסיף היבט המסבך (בצדק) את העניין עוד יותר. הוא מחלק "הצלחה לשני מרכיבים: מתן לגיטימיות לקבוצת המחאה כדוברת של אינטרסים חשובים בחברה; והשגת הטבות חדשות על ידי אצוי הקבוצה (או לקוחותיהם). חלוקה זו דומה במקצת לשאלה השנייה שתעליתי לעיל. גמסון ממשיך לחלק "מתן לגיטימיות" לארבע קטגוריות: ייעוץ, משא ומתן, הכרה פורמלית, כניסה למסדר. ראה שפרינצק (1973), אשר מתאר תהליך זה לגבי כמה קבוצות מחאה בראשית שנות השבעים.
 2. לוחיות מדעי מרתק (וגם מריר למדי) אודות השאלה של "הצלחה כטווח ארוך" ראה גולדסטון (1980: 1017-1042) יחד עם תשובתו של גמסון (1980: 1043-1060). גולדסטון ביקר את גמסון על כך, שהוא בדק את הצלחת המחאה "רק" חמש עשרה שנה לאחר סיום מחאת כל הקבוצות. גולדסטון מצא ש-31% מתוך 5.3 קבוצות המחאה שנבדקו בארה"ב (בשנים 1800-1945) השיגו את מטרותן שלושים שנה ויותר לאחר סיום מבצע המחאה, ובמקרה אחד היעד חושג מאה שנה (!) מראשית המחאה. תשובתו של גמסון היתה, שאין סגס לכנות זאת "הצלחה", וקשה ביותר לייחס את ההצלחה לתנועת המחאה כאשר טווח הזמן הוא כה רב בין "הגורם" לבין התוצאה.
 3. מחקר נוסף בנושא הצלחת תנועות אלו הוא של האתר (1970). ממצאיו בשאלה זו חיו קרובים לאחוזי ההצלחה אשר מצא גמסון, אם כי נמוכים במקצת.
 4. מבין 3535 אירועי מחאה ו/או תסיסה בארץ שגיליתי בשנים 1949-1986 מצאתי שרק כ-15% מלווים באלימות נגד רכוש או בני אדם. ראה ספרי (בדפוס, פרק 2) לסקירה וניתוח היבט זה של המחאה הציבורית בישראל.
 5. חסקר נערך באמצעות דיר מינה צמח (מכון דהן) בדצמבר 1981, עם מדגם מייצג של 1250 ישראלים מעל גיל 18 מהמגזר היהודי (למעט חקיבוצים). תודות למתעצה הלאומית למחקר ופיתוח אשר מימנה מחקר זה בכלל, ואת חסקר בפרט.
 6. תודות נתונה לעמיתי אשר נענו לעבור "מבחן" קשה זה: סטוארט כהן, אליעזר דון-יהוא, דניאל אלעזר, יצחק גלור, גיורא גולדברג, יעקב לנדאו, יואב פלד, יעקב ראובני, מיכל שמיר וברוך זיסר. כמוכן, ברשימה זו אין שום כוונה לחטיל דופי בשאר הפרטים המסובדים בארץ

1. "Understanding the Careers of Challenging Groups: A Commentary on Goldstone." *American Journal of Sociology*, 1980, vol. 85, #5, pp. 1043-1060.
- Goldstone, J. A. "The Weakness of Organization: A New Look at Gamson's The Strategy of Social Protest". *American Journal of Sociology*, 1980, vol. 85 #5, pp. 1017-1042.
- Gurr, T. R. (Ed.), *Handbook of Political Conflict: Theory and Research*. The Free Press, New York, 1980.
- Hahn, H. "Civic Responses to Riots: A Reappraisal of Kerner Commission Data," *Public Opinion Quarterly*, 1970, vol. 34, #1, pp. 101-107.
- Iris, M. *Systems in Crisis: American and Israeli Response to Urban Ethnic Protest*. PhD Dissertation, Dep't of Political Science, Northwestern University, Chicago, 1978.
- Lehman-Wilzig, S. "The Israeli Protester". *The Jerusalem Quarterly*, 1983, 26, pp. 127-138.
2. "Conflict as Communication: Public Protest in Israel, 1950-1982." In: *Comparative Jewish Politics: Conflict and Consensus in Jewish Political Life*, S. A. Cohen & E. Don-Yehiya. (Ed.), Bar-Ilan University Press, Ramat Gan, 1986.
3. *Stiff-Necked People, Bottle-Necked System: The Evolution and Roots of Israeli Public Protest, 1949-1986*. Bloomington, Indiana University Press, in Press.
- Schumaker, P. "Policy Responsiveness to Protest Group Demands," *The Journal of Politics*, 1975, vol. 37, #2 pp. 488-521.
- Steady, Homer R., & Foley, John W. (1979). "The Success of Protest Groups: Multivariate Analyses", *Social Science Research*, vol. 8, #1, pp. 1-15.
- Welch, Susan. "The Impact of Urban Riots on Urban Expenditures," *American Journal of Political Science*, 1975, vol. 19, #4, pp. 741-760.
- Wolfsfeld, G. *The Politics of Provocation: Participation and Protest in Israel*. Sunny Press, Albany, NY, 1988.

7. לאחר סיום "המבחן", הציע פרופ' כהן משוואה מתוקנת למתן ציון "הצלחה" לכל מבצע מחאה: מידת השגת המטרה, מינוס הסיכוי, שהמטרה היתה משגת אפילו ללא מחאה, שווה "הצלחה נטו" של מבצע המחאה. ביצעתי מבחן כזה עם הסטודנטים שלי בסמינריון "פעילות חוץ פרלמנטרית" (לקראת סוף הקורס), ושלושה-עשר הסטודנטים הגיעו (כל אחד לחוד) לתערות ממוצע כולל של 2.5 - בדיוק הציון שקיבלו המומחים ללא השיקול הנוסף. הציון הכולל שאני עצמי הערכתי היה 2.3.
8. קטן - 10-99; בינוני - 100-999; גדול - 1000-9999; ענק - 10,000+.
9. מאמץ סטטיסטי מתוחכם למדי לגלות את המשקל היחסי של כמה מערכים אלה, נעשה על ידי שומאקר (1975: 510-512). הוא מצא, שמשתנים "פנים-קבוצתיים" פחות חשובים מאשר משתנים "חוץ קבוצתיים" (המופיעים בחלק השני של הרשימה לעיל). לעומת זאת, מחקר אחר (סטילדילי ופולי 1979: 1-15) הגיע למסקנה מסכמת הפוכה: "מצאנו, שתגורמים המובילים להצלחותיהם של קבוצות מחאה הם, בסדר חשיבות יורד, רצון המפגינים לא לתפוס מקומו של חבר במסד השולט; מספר חבריהם, שנכרתו עם קבוצות אחרות; היעדר מאבקי כוח סיעתיים פנימיים; מטרות ספציפיות ומוגבלות; ורצונה של הקבוצה להפעיל סנקציות נגד קבוצות אחרות. "מסקנותיו של גולדסטון שונות לגמרי, אם כי מעניינות ביותר בהקשר הישראלי. הוא גילה "מתאם כמעט מוחלט בין תקופות השגת ההצלחה על ידי קבוצת המחאה לבין זמני משבר כלליים" (1980: 1040). בארץ, משברים כאלה מתרחשים לעתים תכופות, אך אליה וקוץ בה. מצד אחד, משברים תדירים עשויים להגדיל סיכויי הצלחת קבוצות מחאה אלו. מצד שני, מצב כזה של "משברים" תדירים עלול לנטרל את השפעת העיתוי, מאחר שהשלטונות מנוסים בתיפקוד בזמני משבר ואינם נרתעים ממצבי לחץ כמו בחו"ל.
10. למעשה, תשובה זו מבוססת מאוד ומסתמכת על מחקר מקיף יותר שביצעתי ואשר דיווחתי עליו בספרי (in press; פרקים 7 ו-8).

מקורות

- ארן, בדעון. ארץ ישראל בין דת ופוליטיקה: התנועה לעצירת הגסינה בסיני ולקחייה. מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 1985.
- וולפספלד, גדי. "פעילות פוליטית בישראל - המקרה של ימית". מדינה, ממשל ויחסים בין-לאומיים, 22 1984, עמ' 39-50.
- שפרינצק, אחד. איש הישר בעיני: אילינליוס בחברה הישראלית. ספרית פועלים, תל-אביב, 1986.
- ניצני פוליטיקה של דה-ליגיטימציה בישראל, 1967-1972. מכון לוי אשכול, ירושלים, 1973.
- Etzioni-Halevy, Eva & Shapira, Rina. *Political Culture in Israel*. Praeger Publishers, New York, 1977.
- Gamson, W.A. *The Strategy of Social Protest*. Homewood, IL: The Dorsey Press, 1975.